
ՄԱՆԻՊՈՒԼՅԱՑԻՈՆ ՄԵԹՈԴՆԵՐԸ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ԷԴԳԱՐ ՔԱԼԱՆԹԱՐՅԱՆ

Մանիպուլյացիոն մեթոդները կառավարման համակարգում կիրառվել են դեռևս Հին աշխարհում: Կառավարողները միշտ էլ գտել են հասարակության վրա ազդելու ոչ բռնի մեթոդներ: Մեր թվարկությունից առաջ IV-III դարերում Չինաստանում ստեղծվեց լեգիստների՝ իրավագետների դպրոցը, որի ներկայացուցիչները հիմնվում էին այն դատողության վրա, որ ժողովրդական զանգվածներին արդյունավետ կառավարելու համար բավարար չէ օժտված լինել բացառիկ ուժով. կարելի է, ղեկավարն ունենա նաև հետևյալ երկու հատկանիշները՝ *իշխանություն* ու *հմայք*¹:

Ստրկատիրական ժամանակաշրջանում հասարակությունը բաղկացած էր ստրուկներից և ազատ խավից: Ստրուկները սովորաբար չունեին սեփականության, ամուսնանալու և ազատ լինելու իրավունք, նրանց նկատմամբ մշտապես կիրառվում էին հարկադրանքի բռնի միջոցներ, իսկ ազատ խավը լայնորեն միջամտում էր քաղաքական գործերին, ուներ տարատեսակ իրավունքներ և ազատություններ, որոնք ազատությունները ևս պետք է սահմանափակվեին, այլապես դրանք կհանգեցնեին քաոսի: Հասարակական գիտակցության մանիպուլյացիան² որպես սոցիալական կառավարման միջոց, նպատակ ուներ ազդելու ազատ խավի ներկայացուցիչների աշխարհայացքի վրա: Այն իրականացվում էր պոետների միջոցով, որոնք համարվում էին մտավոր վերնախավ. նրանց աշխատությունները և հրապարակային ելույթները ազդում էին ազատ խավի գիտակցության վրա³: Եվրոպական քաղաքակրթության զարգացման ընթացքում մանիպուլյացիոն մեթոդների ստեղծման գործում իրենց ներդրումն են ունեցել անտիկ հեղինակները:

¹ Տե՛ս **Переломов Л. С.** Конфуцианство и легизм в политической истории Китая. М., 1981, էջ 145:

² «**Մանիպուլյացիա**» տերմինը ծագել է լատիներեն *manipulus* բառից, որը սկզբնապես ընկալվել է դրական իմաստով, այն է՝ «կառավարել», «օգնություն ցույց տալ»: Ժամանակակից գրականությունում «մանիպուլյացիա» ասելով հասկացվում է վարքը կառավարելու ունակություն մարդու գիտակցության և հոգեկան աշխարհի վրա նպատակաուղղված ազդեցություն գործելով: Եվրոպական բառարաններում այն մեկնաբանվում է որպես որոշակի օբյեկտների նկատմամբ վարվելակերպ՝ որոշակի նպատակներից և մտադրություններից ելնելով:

³ Տե՛ս **Князева И. В.** Историческая эволюция форм манипуляции // "Научные ведомости БелГУ", 2010, № 20, էջ 223:

Օրինակ, սոփեստները պնդում էին, որ բանավեճի էությունը ոչ այնքան ճշմարտությունը գտնելն էր, որքան հակառակորդի նկատմամբ հաղթանակը ցանկացած ձևով՝ նույնիսկ մոլորեցնելով հակառակորդին:

Միջնադարում հասարակական գիտակցության վրա ազդող գործոններից էր կրոնը և սիմվոլիզմը: Ա. Գուրևիչը կրոնը համարում էր «...միջնադարյան աշխարհայացքի հիմնական բնութագրիչը»⁴: Այդ ժամանակահատվածում մանիպուլյացիան իրականացվում էր սիմվոլպատկերների միջոցով: Ավելի ուշ հասարակության տարբեր խմբերի վարքագծի և որոշումների ընդունման վրա ազդեցության միջոցների ուսումնասիրությամբ է զբաղվել Ն. Մաքիավելլին: «Իշխանը» հայտնի աշխատության մեջ նա արտահայտել է այն գաղափարը, որ կառավարողի իշխանությունը նրա ուժի, քաղաքացիների համաձայնության և օժանդակության մեջ է: Նրա գտնում էր, որ կառավարչի շահերից չի բխում օրենքների փոփոխումը, քանի որ այն կարող է հանգեցնել հանրության դժգոհությանը: Մաքիավելլին առաջիններից էր, որ գիտակցեց մշակույթի, սովորույթների և արժեքային համակարգի կարևորությունը հասարակության կյանքում: Նրա կարծիքով, որ կառավարողը պետք է հակառակորդների հետ հարաբերություններում լինի խորամանկ: Էթիկայի տեսանկյունից քաղաքական գործընթացի իրականացման ժամանակ պետք է բացառվեն արգելքները: Եթե հասարակությանը կառավարելը ղեկավարի առջև դրված նպատակների իրականացման գլխավոր միջոցն է, ապա ոչ մի բարոյական կանոն չպետք է հակադրվի դրան: Կառավարչի հիմնական նպատակը իշխանությունը գրավելն ու պահպանելն է, ինչպես նաև այլ պետությունների վրա իր իշխանությունը տարածելը: Այսպիսով, Մաքիավելլին բարոյականությունը ստորադասեց իշխանության հասնելու ձգտմանը և դարձավ քաղաքականության մեջ մանիպուլյացիայի հիմնադիրը: Վերածննդի դարաշրջանում մարդկանց մանիպուլյացիան քաղաքականության իրականացման կարևոր գործիք էր⁵:

19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարասկզբին մեծ թափով սկսեցին ուսումնասիրել հասարակության մեջ տեղեկատվական և հոգեբանական գործոնների ազդեցությամբ տեղի ունեցող գործընթացները: Ըստ այդմ, սկսեցին արագորեն զարգանալ սոցիոլոգիան և հոգեբանությունը, որոնք հնարավորություն տվեցին խորությամբ ուսումնասիրելու մարդու էությունը և նրա փոխհարաբերությունները հասարակության հետ: 20-րդ դարի 20-ական թթ. մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաների ուսումնասիրությունը նոր փուլ մտավ: Այս շրջանում մեծ տարածում էին գտել Ջ. Ֆրոյդի աշխատությունները, ով պնդում էր, որ մարդու հոգեկան աշխարհը բաղկացած է երեք տարրերից՝ անգիտակցական, ենթագիտակցական և գիտակցական: Նա նշում էր, որ մարդու վարքագիծն ու գոր-

⁴ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. М., 1984, с. 76.

⁵ St u Скирбекк Г. История философии. М., 2003, էջ 284-290:

ծողությունները ծնվում են նրա ենթագիտակցության մեջ, այստեղից էլ ենթադրվում է, որ եթե կարողանում ես կառավարել անձի ենթագիտակցությունը, ուրեմն կարող ես իշխել նաև նրա վարքագծի վրա: Բացի դրանից, հեղինակը պնդում էր, որ ամբոխին ավելի հեշտ է ներշնչելը, քանի որ մարդիկ, հայտնվելով ամբոխի շարքերում, կորցնում են իրենց սեփական «ես»-ը, «զանգվածը շատ հեշտ է տրվում ազդեցությանը, այն քննադատող չէ և նրա համար անհավանական ոչինչ գոյություն չունի...»⁶: Այս գաղափարներից օգտվել է հատկապես ֆաշիզմը:

Արդի հասարակական հարաբերությունները գնալով զարգանում և բարդանում են՝ նորովի ազդելով մարդկային փոխհարաբերությունների և գործողությունների վրա: Ժամանակակից աշխարհում գոյություն ունեն հասարակական լայն շերտերի գիտակցության վրա ազդելու առավել նուրբ հնարքներ, որոնց ազդեցությունը միշտ չէ, որ տեսանելի և գիտակցված է հանրության կողմից: Դրանցից ամենակարևորը մանիպուլյացիան է, որը կիրառվում է հասարակական կենսագործունեության գրեթե բոլոր ոլորտներում:

Քսանմեկերորդ դարը գլոբալ տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դարաշրջան է, որտեղ մարդը կարող է փնտրել և ստանալ իրեն հետաքրքրող ցանկացած տեղեկատվություն: Այսպիսի տեղեկատվական հոսքերի պայմաններում չափազանց դժվար է տարբերել տեղեկատվությունն ապատեղեկատվությունից, և այս առումով հասարակության յուրաքանչյուր անդամ դառնում է բավականին խոցելի քաղաքական գործիչների և լրատվամիջոցների կողմից կիրառվող մանիպուլյացիայի նկատմամբ: Մա լրջագույն ինդիք է, քանի որ վնասում է տվյալ համակարգի արդյունավետ գործունեությանը, հասարակության իրազեկվածության մակարդակին և այլն: Հասարակության մանիպուլյացիան դարձել է սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ոլորտում առկա փոխհարաբերությունների կարգավորման գործուն միջոցներից մեկը: Դրանից մեծապես օգտվում են գովազդը, քաղաքական և տնտեսական PR-ը, շուկայավարությունը և այլն:

Մասնագիտական գրականության մեջ գոյություն ունեն այս երեվևոյթի տարբեր մեկնաբանություններ, մասնավորապես.

– մանիպուլյացիան հոգևոր, հոգեբանական ազդեցության ձև է, այլ ոչ թե ֆիզիկական բռնություն կամ դրա սպառնալիք: Այն կիրառողի թիրախը համարվում է մարդ–անհատի հոգեբանական վիճակը,

– մանիպուլյացիան թաքնված ազդեցություն է, փաստ, որը չպետք է բացահայտվի մանիպուլյացիայի օբյեկտի կողմից: Եթե բացահայտվում և արագորեն հայտնի է դառնում, գործողությունը չի իրականացվում, քանի որ այն մանիպուլյացիա իրականացնողին կհասցնի նշանակալի վնաս: Իսկ եթե նույնիսկ բացահայտվում է, ապա չպետք է

⁶ Фрейд З. Психология масс и анализ человеческого. М., 2013, с. 428-430.

թույլ տալ, որ պարզ դառնան դրա հիմքում ընկած խորքային մտադրությունները,

– մանիպուլյացիան ազդեցություն է, որը պահանջում է մեծ վարպետություն և գիտելիք: Եթե խոսքը վերաբերում է հանրային գիտակցությանը, քաղաքականությանը թեկուզ տեղական մակարդակով, ապա, որպես կանոն, մանիպուլյացիոն գործընթացում ներառվում են հատուկ մասնագետներ, ովքեր տիրապետում են որոշակի տեխնոլոգիաների⁷:

Ուսումնասիրելով հիմնախնդրին նվիրված գրականությունը՝ պետք է նշել, որ թեև հնագույն ժամանակներում պետական և եկեղեցական գործիչները տարբեր առիթներով իրենց աշխատություններում անդրադարձել են հանրային հարաբերությունների բազմազան հիմնախնդիրներին և նույնիսկ դրա առանձին դրույթներ ու սկզբունքներ կիրառել են պետական համակարգի տարբեր փուլերում, այնուամենայնիվ այն առավել մշակված է ամերիկյան քաղաքագիտական դպրոցում, որտեղ այդ ուսումնասիրությունները տարվում են բազմազան ուղղություններով՝ հիմքում ունենալով տարբեր մոտեցումներ: Մանիպուլյացիայի միջոցով հասարակական կարծիքի ձևավորմանն առավել մեծ տեղ և դեր է տրվում ժողովրդավարական պետություններում, քանի որ այստեղ կարևորը հանրային կարծիքն է, որն ուսումնասիրելը և որին ժամանակին արձագանքելը պետության կարևորագույն խնդիրներից են: Այն իր առանձնահատուկ դերն ու նշանակությունն ունի նաև անցումային փուլում գտնվող քաղաքական համակարգերում:

Քաղաքականությունը ժամանակակից հասարակության կյանքում կարևոր տարր է, որը կոչված է ապահովելու սոցիալական գործընթացների կայունությունը՝ կանոնակարգելով մարդկանց փոխհարաբերությունները սոցիումում: Ներկայումս ավելի մեծ չափով կարևորվում է քաղաքական մանիպուլյացիայի ուսումնասիրությունը: Վերջինիս նկատմամբ գիտական հետաքրքրությունը հատկապես մեծացավ ժամանակակից տեխնոլոգիական առաջընթացի պայմաններում: «Տեղեկատվական հասարակության» ի հայտ գալուն գուրբոթաց՝ փոխվեցին նաև քաղաքական մանիպուլյացիայի կիրառման տեխնոլոգիաները. հետևաբար նախկինում գոյություն ունեցող տեսական մոտեցումները այլևս բավարար չեն երևույթի ուսումնասիրման համար: Քաղաքական մանիպուլյացիան՝ որպես արագ զարգացող երևույթ, բնորոշել է հասարակական կենսագործունեության գրեթե բոլոր ոլորտները, քանի որ այն իշխանություն իրականացնելու և դրան հասնելու պայքարի միջոց է⁸: Այն ունի քաղաքական նպատակ. քաղաքական սուբյեկտի կողմից որոշակի նպատակների հասնելուն ուղղված գործողություն է: Մանիպուլյատորները մի կողմից գործում են բացեփակ՝ հաճախ թաքնվելով

⁷ Տե՛ս **Кара-Мурза С. Г.** Манипуляция сознанием. М., 2000, էջ 12:

⁸ Տե՛ս **Цуладзе А. М.** Большая манипулятивная игра. М., 2000, էջ 23:

հանրային շահի գաղափարների ներքո, բայց մեծ մասամբ նրանց գործողություններում առկա են թաքնված ընթացակարգեր, նպատակ, գաղափար, որոնք տեսանելի չեն շրջապատի համար: Եթե կառավարումն ունի տեսանելի բնույթ, ապա նպատակները ներկայացվում և իրականացվում են հրապարակայնորեն, թաքնված կառավարման դեպքում դրանք չեն բացահայտվում: Այս կամ այն ձևի գերակշռումը, ըստ հետազոտողների, կախված է մի քանի պատճառներից՝ «...ավելի շատ կառավարողների և կառավարվողների շահերի անհամապատասխանության աստիճանից, հանրության քաղաքակրթված լինելուց, կառավարող էլիտայի ունակությունից և հնարավորությունից՝ օգտագործելու զանգվածի վրա թաքնված ճնշման տարբեր միջոցներ»⁹:

Քաղաքականության մեջ լայնորեն կիրառվում է իրավիճակային մանիպուլացումը, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս աննկատ գործելու, միևնույն ժամանակ հաղորդակցումը տեղի է ունենում այլ մարդկանց միջոցով, տարբեր իրավիճակներում, ապահովում է երկարատև ազդեցություն, գործադրում է խորը ճնշում մարդու գիտակցության, ենթագիտակցության և հետևաբար՝ վարքի վրա: Իրավիճակը հարաբերությունների և իրադրության մի այնպիսի համակարգ է, որում գտնվում է սուբյեկտը, այդ պատճառով կարևոր նշանակություն ունի այն հանգամանքը, թե մանիպուլյացիայի օբյեկտ մարդը ինչպես է ընկալում այդ իրավիճակը, և որքանով է այն կարևոր տվյալ մարդու համար:

Քաղաքական մանիպուլյացիայի համատեքստում առանձնացվում են ազդեցության երեք մակարդակներ:

– Միջանձնային մակարդակում մանիպուլյացիա իրականացնողը շփման պահին օգտագործում է իր անձնական ռեսուրսները, հոգեբանական կարողությունները մրցակցին մանիպուլացնելու համար: Նրա նպատակն է պայմաններ ստեղծել, որպեսզի անձը գործի հոգուտ իր շահերի, եթե նույնիսկ դա հակասում է այդ մարդու շահերին: Այս դեպքում գործի են դրվում տարբեր հոգեբանական հնարքներ:

– Խմբային մակարդակում մանիպուլյատորն արդեն փոխգործակցում է խմբի հետ՝ ունակ լինելով իր նպատակին ծառայեցնելու մարդու վարքագիծը կոլեկտիվ հարաբերություններում: Իր կամքին ենթարկեցնելով խմբին՝ նա օգտագործում է խմբի հնարավորությունները, գործում է խմբի անունից՝ այդ ընթացքում առաջ մղելով իր սեփական նպատակներն ու խնդիրները, և միևնույն ժամանակ հնարավորություն ունի բարդ իրավիճակներում հրաժարվելու պատասխանատվությունից՝ այն թողնելով խմբի վրա: Հաճախ բավականին դժվար է տարանջատել մանիպուլյացիա իրականացնողին խմբի լիդերից, քանի որ դա կարող է լինել միևնույն անձը, բայց լիդերը մշտապես գործում է խմբի շահերից ելնելով, իսկ մանիպուլյատորը՝ իր անձնական շահերին համապատասխան: Այդ պատճառով վերջինս ջանք է գործադրում՝

⁹ Пугачев В. П. Введение в политологию. М., 2010, с. 66.

պահպանելու իր հեղինակությունը խմբի ներսում և դրանով իսկ խմբի անդամներին մղելու իր շահերի իրականացմանը:

– Ջանգվածային մակարդակում հաղորդակցությունն իրականացվում է միջնորդների միջոցով: Մեր ժամանակներում այդպիսի միջնորդներ են ՋԼՄ-ները: Դրանց դերը մանիպուլյացիոն գործընթացում հատկապես կարևորվեց 20–րդ դարի կեսերին, երբ ի հայտ եկավ հեռուստատեսությունը, որի շնորհիվ հնարավոր դարձավ ունկնդրի վրա ազդել տեսողական պատկերների միջոցով: Հեռուստատեսությունը ընդլայնում է քաղաքական մանիպուլյացիայի հնարավորությունները. տեղեկատվությունը ներկայացվում է մի քանի ալիքներով, ունի ազդեցության մեծ ներուժ, ստեղծվում է տպավորություն, որ գտնվում ես իրադարձությունների վայրում, ինչպես նաև վստահություն ես զգում սովյալ քաղաքական դերակատարի նկատմամբ:

Մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաների դերը արդի հասարակության քաղաքական կյանքում շարունակում է մնալ գիտության տարբեր ճյուղերի, հատկապես քաղաքագիտության, հոգեբանության և սոցիոլոգիայի ու շաղկերի կենտրոնում: Այն կոչված է «խրախուսել» մարդուն՝ կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք չեն բխում իր շահերից. «Մանիպուլյացիան մարդկանց վարքի և հոգեբանության թաքնված կառավարում է՝ նպատակ ունենալով ստիպելու նրանց գործել (կամ հակառակը)՝ անկախ իրենց ներկայիս մտադրության»¹⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, մանիպուլյացիան բազմաշերտ երևույթ է, հետևաբար դրա վերաբերյալ ուսումնասիրությունները¹¹ կարելի է դասակարգել մի քանի խմբի.

1) սոցիալ-հոգեբանական, որն ուսումնասիրում է մանիպուլյացիայի ազդեցությունը անձի հոգեբանության վրա,

2) քաղաքական, որի խնդիրն է պարզել քաղաքականության մեջ, հատկապես ընտրությունների ընթացքում կիրառվող մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաների ունեցած ազդեցությունը,

3) լրատվական, որի նպատակն է բացահայտել լրատվամիջոցների մանիպուլյատիվ ներուժն ու ազդեցությունը հանրային կարծիքի վրա:

Այսպիսով, մանիպուլյացիան իշխանություն իրականացնելու, գործադրելու տեխնոլոգիա է: Այն տիրապետում է միջոցների և հնարքների հարուստ զինանոցի: Քաղաքական շատ գործիչներ չեն զգուշանում բացելիքաց խաբելուց, օգտագործում են այսպես կոչված «մեծ սուտ», որն այնքան է կրկնվում, մինչև ընդունվում է որպես ճշմար-

¹⁰ Пугачев В. П., նշվ. աշխ., էջ 93:

¹¹ Տե՛ս **Зеленский С.** Манипуляции массами и психоанализ. СПб., 2008, **Le Bon G.** The Crowd: A study of popular mind. Minnesota, 2006, **Кара-Мурза С.** Манипуляция сознанием. М., 2000, **Цуладзе А.** Политические манипуляции, или Покорение толпы. М., 1999, **Riker W.** The art of political manipulation. Yale University press, 1986, **Parenti M.** Democracy for the Few. Boston 2010; **Graber D.** Mass Media and American Politics. Washington, 2010:

տություն: Ժողովրդավարական հասարակությունում գիտակից մարդկանց միջավայրում փաստացի սուտը «չի աշխատում», այդ պատճառով օգտագործվում է մասնակի սուտը, որը քողարկում է այն, ինչը կարող է մեծ խառնաշփոթ առաջացնել: Մյուս մեթոդը ճշմարտանման սուտն է, որի դեպքում հավաստի փաստերի ներքո քողարկվում է սուտը: Հաջորդը գովաբանվող սուտն է, որի դեպքում մարդկանց տրվում են անիրականանալի, բայց ցանկալի խոստումներ: Այս մեթոդը տարածված է հատկապես ընտրությունների ժամանակ: Կիրառվում է նաև մասնակի ճշմարտությունը. հաճախ հրապարակվում է «լիակատար ճշմարտությունը», այսպես կոչված՝ դատը ճշմարտությունը: Վերջինիս ընդունումը ուղեկցվում է արդարացումներով, որոնք ազդում են մարդկանց հոգեբանության վրա: Օրինակ, քաղաքական ղեկավարը հայտարարում է, որ իրեն մեղադրում են անհիմն, կամ ինքը իրավիճակի գոհ է՝ իրականում իր մեղքը թաքցնելով հանրությունից:

Բացի այդ, մանիպուլյացիա իրականացնելիս հատուկ ուշադրություն է դարձվում արժեքային ենթակայությանը: Մա արտահայտվում է հետևյալ կերպ. որոշակի պայմաններից ելնելով՝ քաղաքական գործիչները առաջ են քաշում «պրագմատիկ» կամ «հումանիստական» գաղափարներ և արժեքներ, ինչպես օրինակ՝ ազատություն, հավասարություն, արդարություն, հայրենասիրություն, խաղաղություն և այլն: Մանիպուլացումը ենթադրում է և՛ հարկադրված ազդեցության արժեքային արդարացում, և՛ հարկադրանքի ձևերի քողարկում: Տոտալիտար վարչակարգերը լայնորեն օգտագործում էին ահաբեկչություն սեփական ժողովրդի նկատմամբ և ստիպված էին լինում դրանք արդարացնել ու քողարկել: Այս ամենը հիմք է տալիս առանձնացնելու մանիպուլյացիայի երկու մոդելներ՝ հոգեբանական և ռացիոնալ: Հոգեբանական մոդելը ենթադրում է համապատասխան խթանիչների ընտրություն, որոնք կառաջացնեն այնպիսի ռեակցիա, որն անհրաժեշտ է մանիպուլյացիա իրականացնողին: Ռացիոնալ մոդելի պարագայում մանիպուլյացիան իրականացվում է ոչ թե հոգեբանական մոտիվների օգտագործմամբ, այլ խաբելու միջոցով:

Պետական մակարդակով իրականացվող հասարակական կարծիքի մանիպուլյացիան հիմնվում է այն բանի վրա, որ հանրային գիտակցության մեջ համակարգված «ներմուծվում» են սոցիալ-քաղաքական միջեր, գաղափարներ, նորմեր, արժեքներ, որոնք պետք է ընդունվեն անվերապահորեն: Հասարակության ուշադրությունը հաճախ կենտրոնացնում են այնպիսի գլոբալ բացասական երևույթների վրա, ինչպիսիք են միջազգային ահաբեկչությունների սպառնալիքը, համաճարակները և այլն. սրանց հիմնական նպատակն է հանրության ուշադրությունը շեղել նրանց համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրներից, օրինակ՝ ցածր աշխատավարձ, ինֆլյացիայի բարձր մակարդակ, աղքատություն և այլն:

Քաղաքական գործիչները մանիպուլյացիայի համար օգտագործում են հանրային հոգեբանության հետևյալ օրինաչափությունները:

1. Հանրային գիտակցությունը հասարակական-քաղաքական իրականության վերաբերյալ ունի համարժեք և ոչ այնքան համարժեք մոտեցում: Մի կողմից մշակույթի զարգացումը, կրթությունը, տեղեկացվածությունը նպաստում են մարդկանց ռացիոնալության աճին, մյուս կողմից՝ հասարակական կյանքի բարդացումը խանգարում է մարդուն ստեղծելու հանրային իրադարձությունների և խնդիրների համակարգված պատկեր: Արդյունքը լինում է այն, որ մարդիկ ճիշտ չեն ընկալում հասարակական-քաղաքական իրականությունը, և հենց այդ հանգամանքից օգտվելով՝ քաղաքական դերակատարը կարողանում է մանիպուլյացիայի ենթարկել հանրությանը:

2. Հանրային գիտակցությունը բնութագրվում է իրականության նկատմամբ դոգմաներով և քննադատությամբ: Ղեկավար ուժերը հիմնվում են այդ դոգմաների վրա և փորձում ամրապնդել իրենց իշխանությունը: Նրանք հանրության շրջանում ստեղծում են որոշակի կարծրատիպեր և դրանց վրա հիմնվելով՝ մանիպուլացնում: Այս ձևը բնորոշ է տոտալիտար և ավտորիտար ռեժիմներին:

3. Հանրային գիտակցության մեջ սովորույթների, ավանդույթների և նորարարությունների համակցումը մանիպուլյացիայի համար լայն հնարավորություններ է ստեղծում: Ավանդույթներին, սովորույթներին կարևորություն տալը ամրապնդում է քաղաքական իշխանությունը: Բայց քաղաքական մանիպուլյացիայի համար առավել կարևոր են միֆերը: Խորհրդային Միությունում, օրինակ, իշխանությունը կիրառում էր միֆեր կապիտալիզմի անխուսափելի փլուզման և կոմունիզմի՝ որպես կատարյալ հասարակության հաղթանակի, աշխատավոր դասակարգի կառավարող դերի մասին և այլն¹²:

Ցանկացած քաղաքական մանիպուլյացիայի հիմնական նպատակը իշխանության հասնելը, իրականացնելն ու այն պահպանելն է: Իշխանությունը կարելի է դիտարկել նեղ և լայն իմաստով: Նեղ իմաստով այն վերաբերում է ղեկավար և ենթակա հարաբերություններին, որոնք կրում են կամավոր կամ հարկադրական բնույթ: Լայն իմաստով մանիպուլյացիան կապված է իշխանության՝ որպես գործառույթի հետ, որն ուղղված է հասարակական կարգի կայունության և համակարգի սոցիալ-մշակութային նույնականության ապահովմանը: Այս իմաստով մանիպուլյացիա իրականացնելու նպատակը հասարակության անդամների վարքի կառավարումն է, հասարակության անդամների միջև ինտեգրացիան, նրանց շահերի համաձայնեցումը՝ օգտագործելով սոցիալապես ընդունված նորմերն ու արժեքները:

Ընդհանրացնելով պետք է նշել, որ մանիպուլյացիան՝

¹² См. у **Евгеньева Т. В.** Технологии социальных манипуляций и методы противодействия им. СПб., 2007, էջ 33-40:

– գիտակցված կառավարում է, այն մարդկության պատմության անբաժանելի ուղեկիցն է և գոյություն է ունեցել պատմական զարգացման բոլոր փուլերում,

– բազմաչափ երևույթ է: Այն անհրաժեշտ է դիտարկել ոչ միայն որպես բացասական երևույթ, այլ նաև որպես հասարակության զարգացման կարևոր տարր, որն ունի իր սեփական տրամաբանությունը, առաջացման պատճառները և հետևանքները,

– հոգեբանական ազդեցության ձև է, քանի որ մանիպուլյացիա իրականացնողի թիրախը անհատի հոգեբանական վիճակն է,

– դժվար բացահայտվող երևույթ է և շատ դեպքերում ապացուցման ենթակա չէ, քանի որ այն իրականացնողը կարող է ասել, որ գործել է դիմացինի շահերից ելնելով, չի հետապնդել վատ մտադրություններ: Հենց դա է այդ երևույթի դեմ պայքարելու դժվարությունը,

– բնությունն չէ, այլ «գայթակղություն»: Յուրաքանչյուր մարդու տրված է հոգու և ցանկության ազատություն: Ուրեմն նա պարտավոր է չտրվել «գայթակղությանը»,

– ազդեցությունն է, որը պահանջում է բավականաչափ հմտություն և գիտելիք: Մարդկանց, ովքեր մանիպուլացվում են, վերաբերվում են ոչ թե որպես անձանց, այլ որպես յուրահատուկ առարկաների,

– գաղտնի ազդեցություն է, և այդ փաստը չպետք է բացահայտվի մանիպուլյացիայի օբյեկտի կողմից,

– հիմնականում իրականացվում է երեք ոլորտներում՝ գաղափարական (քարոզչություն), տնտեսական (գովազդ), սոցիալական: Վերջին տարիներին տարածում է գտել զանգվածային գիտակցության մանիպուլյացիան, որի իրականացման հիմնական գործիքը ՁԼՄ-ներն են:

Բանալի բառեր – *մանիպուլյացիոն կառավարում, մանիպուլյացիոն տեխնոլոգիաներ, քաղաքական մանիպուլյացիա, թաքնված կառավարում, հոգեբանական ազդեցություն, հանրային գիտակցություն, հասարակական կարծիք*

ЭДГАР КАЛАНТАРЯН – Манипулятивные методы в системе управления. – Современные общественные отношения по-новому влияют на человеческие взаимосвязи. С древности, когда ещё не существовало системы управления, наблюдался интерес к тому, как управлять массами людей и приводить их в повиновение. Особое значение для этого придавалось насилию, угрозам, принуждению, а также идеологии, харизме. В современном мире используются более тонкие приёмы влияния на массовое сознание. Эти приёмы не всегда видны и понятны общественности. Один из этих приёмов – управление манипуляцией, применяемое во всех сферах общественной жизни. Его следует рассматривать не только негативно. Это важный элемент социального развития, который выражается в трёх аспектах – идеологическом (пропаганда), экономическом (реклама), социальном.

Ключевые слова: *управление манипуляцией, манипулятивные технологии, политическая манипуляция, скрытое управление, психологическое воздействие, общественное сознание, общественное мнение*

EDGAR KALANTARYAN – *Manipulation Methods in the Management System.* – Modern public relations are more complicated and have a huge impact on current human interrelationships. Since the very beginning of human society, many have interested in governing the masses and made them oblige to their interests. So there are many mechanisms for that purpose, including the violence, threats, enforcement and etc., at the same time using the ideological impact and charisma. In the modern world, there are more subtle tricks to influence the minds of large social masses, which are not seen and perceived. Manipulation is used almost in all spheres of public life. It should be considered both as a negative and positive phenomenon and a necessary element of the social development process. But mainly, it is carried out in three areas: ideological (propaganda), economic (campaign), and social.

Key words: *manipulation management, techniques of manipulation, political manipulation, latent governance, psychological impact, public awareness, public opinion*